

A hand is seen reaching up from the surface of a body of water. The water is dark and has small ripples. The background is a cloudy sky with a dark, overcast tone. The overall mood is somber and contemplative.

EL RETROCÉS
DEL LIBERALISME

UMUT ÖZKIRIMLI

Investigador sènior de l'Institut Barcelona d'Estudis Internacionals (IBEI), professor a Blanquerna-Universitat Ramon Llull i investigador sènior associat del CIDOB

Un difícil despertar¹

Avui en dia, són poques les veus que discrepen de la idea que la democràcia liberal està en crisi. I no es tracta d'un clíxé que ha fet fortuna o de la darrera moda entre els acadèmics –que després esbomben a tort i a dret els mitjans de comunicació–, sinó que ens trobem davant d'una tendència que ve de lluny i que està ben documentada. «Per tot arreu, els enemics de la democràcia liberal estan intensificant els seus atacs», escrivien Sarah Repucci i Amy Slipowitz en la introducció del seu darrer informe anual de *Freedom House*, que no podia ser més clar en el títol: «L'expansió mundial dels règims autoritaris». L'informe afirmava que «els règims autoritaris cada vegada són més eficaços a l'hora d'adoptar o eludir les normes i les institucions que sostenen les llibertats bàsiques i de donar suport als que comparteixen els seus objectius». Aquesta és una tendència que no es limita a les autocràcies, ja que també al si de les democràcies més consolidades, les forces il·liberals han explotat les desigualtats sistèmiques i les deficiències de les institu-

cions per introduir a la política nacional els discursos de l'odi i la violència².

Després d'analitzar l'estat de la llibertat a 195 països i 15 territoris, a través de 25 indicadors, l'informe de *Freedom House* va concloure que el 2022 va ser el setzè any consecutiu de retrocés de la llibertat al món. L'Índia, considerada la democràcia més poblada del món, va experimentar un declivi significatiu el 2021, que li va fer perdre la categoria d'Estat «lliure» per esdevenir «parcialment lliure». I aquest no va ser l'únic cas. També la democràcia estatunidenca va patir atacs esfereïdors i gairebé letals, com el de l'assalt al Capitoli el 6 de gener de 2021. Segons les dades del mateix informe, 60 països van experimentar retrocessos de la qualitat democràtica al llarg de 2022, molt per sobre dels només 25 que van mostrar símptomes de millora. En conjunt, aquests processos van situar la xifra de població mundial que viu a països «no lliures» en el 38%, la proporció més alta des de 1997³.

En la mateixa línia s'expressaven dos dels índex sobre democràcia més àmpliament utilitzats. El primer és el que va elaborar la unitat d'intel·ligència de *The Economist* el 2022, en el marc

del seu informe «Frontline democracy and the battle for Ukraine», que mesura l'estat de la democràcia a 165 països i dos territoris, a través de cinc indicadors: procés electoral i pluralisme, funcionament del govern, participació política, cultura política democràtica i llibertats civils. Aquest informe va concloure que, malgrat que gairebé la meitat de la població mundial viu en «algun tipus» de democràcia (45,3%), tan sols el 8% gaudeix d'una «democràcia plena». Aquesta dada és gairebé un punt inferior respecte al 2015 (8,9%), principalment a causa de la degradació experimentada pels Estats Units, que van passar de «democràcia plena» a «democràcia defectuosa». L'informe també afirmava que més d'un terç de la població mundial continua vivint sota un règim autoritari, i mostrava una preocupació especial davant la invasió a gran escala d'Ucraïna per part de Rússia, el febrer de 2022, que considerava «amb diferència l'esdeveniment més important de l'any», i el veia com un reflex d'alguns dels reptes que enfronten les democràcies liberals, en particular, de la tensió entre interpretacions enfrontades del principi de sobirania nacional, considerat com un requisit previ per a la llibertat i la democràcia⁴.

1. Aquest article desenvolupa molts dels temes que també s'exposen al primer capítol del meu llibre més recent, *Cancelled: The Left Way Back From Woke* (Cambridge: Polity, 2023).

2. Vegeu Freedom House (2022).

3. Vegeu Freedom House, op. cit.

4. Vegeu The Economist (2023).

El segon informe de referència és «Autocratization Changing Nature?», publicat el 2022 pel V-Dem Institut, i que descriu un panorama internacional en el que «el nivell de democràcia en què vivia el ciutadà mitjà global el 2021 havia caigut als nivells del 1989». També assenyalava un augment del nombre de dictadures, que segons la seva classificació, englobaven ja el 70% de la població mundial (5.400 milions de persones). També apuntava a indicis de que la naturalesa de l'autocràcia estava canviant en un nou context en que els cops d'Estat esdevenien més freqüents –amb quatre noves autocràcies (el Txad, Guinea, Mali i Myanmar)–, i on la polarització havia assolit nivells tòxics en, almenys, quaranta països. Subratllava també com els governs autocràtics recorrien cada vegada més a la desinformació per modelar l'opinió nacional i internacional al seu favor, una tendència de la que ni tan sols la UE semblava quedar al marge, i que l'exposava a una onada d'autocratització, comptant amb que un 20% dels seus estats membres ja estaven experimentant un retrocés democràtic⁵.

El retrocés del liberalisme

Si bé hi ha consens sobre el moment crític que travessa la democràcia –que com hem vist recolzen les dades empíriques–, aquest acord desapareix quan parlem de les causes i els atributs d'aquesta deriva, motiu pel qual es genera un debat intens sobre la natura de la crisi. Algunes veus sostenen que és una crisi del liberalisme, lligada a l'auge del populisme de dretes i dels moviments antisistema. En canvi, d'altres asseguren que és un reflex de la pèrdua de confiança en el sistema polític arran la globalització neoliberal i del consegüent desgast de la sobirania nacional. Aquesta és, de fet, una de les tesis centrals de l'índex elaborat per *The Economist* el 2022, que subratlla la negativa del Sud Global a prendre partit contra Rússia i alinear-se

amb els postulats dels Estats Units, el Regne Unit i la UE, per raons diverses que van des de la creixent frustració amb l'ordre internacional imperant, fins al ressentiment existent per la ingerència Occidental en els seus afers en el passat, que molts veuen com una mostra més de la hipocresia d'Occident (i que se suma a d'altres factors també estratègics, com el de la dependència dels recursos naturals de Rússia)⁶. Finalment, hi ha veus que parlen d'una doble crisi de la democràcia, en què conflueixen les tendències il·liberals i les antidemocràtiques que es desenvolupen en paral·lel i soscaven els dos pilars de l'ordre polític actual.

Com en qualsevol crisi, quan «les coses velles agonitzen i les coses noves encara no arriben a néixer» –parafrasejant el cèlebre adagi de Gramsci–, es multipliquen els neologismes per descriure els temps que vivim, la majoria precedits del prefix «post-», amb referència a alguna cosa que ja hem deixat enrere, ja sigui el liberalisme (*postliberalisme*) o la democràcia (*postdemocràcia*). Amb independència de l'elecció dels termes o de l'afinitat ideològica, la llarga llista de símptomes lligats al malestar polític actual és, més o menys, coincident: apatia, atomització, polarització, ressentiment i, sobretot, ràbia, que massa sovint es manifesta en esclats d'indignació, ja sigui a Internet o als mateixos carrers.

Aquest article vol analitzar la crisi de la democràcia liberal; no obstant això, no pretén contribuir al saturat mercat de neologismes escatològics i d'escenaris «de l'endemà», ja que no crec que hàgim deixat enrere ni el liberalisme ni la democràcia. Les crisis no sempre desemboquen en finals tràgics; també són una oportunitat per al canvi i la millora. M'abstindré, per tant, de dramatitzar en excés els nostres problemes i miraré de prendre'n certa distància: la meua argumentació és que la crisi actual ve de lluny, i que no som la primera generació d'investigadors que mira de buscar solucions per sortir-ne.

5. Vegeu V-Dem Institute (2022).

6. Vegeu *The Economist*, *op. cit.*

Sostinc que avui assistim sobretot a un *retocés del liberalisme*, no pas al seu final, ja que, per molt imperfectes que siguin la democràcia procedimental i les eleccions, continuen sent per a molts l'únic marc referencial. És per això que molts dels índexs de democràcia esmentats anteriorment han diversificat les seves categories per incorporar nous termes —com ara «autocràcia electoral»— que intenten captar millor els matisos de règims híbrids que continuen celebrant eleccions periòdiques i relativament competitives. Segons V-Dem, per exemple, l'autocràcia electoral continua sent el tipus de règim més habitual al món i el que comprèn un 44% de la població mundial, és a dir, 3.400 milions de persones⁷. Líders autoritaris com Vladímir Putin, Recep Tayyip Erdogan, Viktor Orbán o Narendra Modi segueixen gaudint del suport de gran part dels seus conciutadans i, encara que això es pugui explicar en alguns casos per la manipulació dels processos democràtics (com la manipulació electoral i institucional, les restriccions dels drets i llibertats bàsics o el desmantellament dels mecanismes de control i d'equilibri i de la supervisió judicial), aquesta no és, per descomptat, la raó per la qual més de 74 milions de persones van votar

Donald Trump perquè seguís un segon mandat a les eleccions estatunidenques de 2020, o per la qual Erdogan va aconseguir estendre el seu govern una tercera dècada gràcies a més de 27 milions de vots, el maig de 2023. Segons el meu parer, la principal raó subjacent a aquests successos és una renúncia intencionada al liberalisme⁸.

Fins que la identitat ens separi

Per a politòlegs com Steven Levitsky i Lucan A. Way, els règims híbrids eren un fenomen propi de la post-Guerra Freda. Segons el que defensen a la seva influent obra *Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes After the Cold War* (2010), el cost d'adoptar l'autoritarisme a gran escala va esdevenir inassumible després del col·lapse de la Unió Soviètica el 1990, fet que va donar lloc a un període d'uns quinze anys d'hegemonia liberal Occidental marcat per un poder militar, econòmic i ideològic estatunidenc sense rival⁹. No obstant això, l'hegemonia liberal Occidental no duraria per sempre. L'ascens de la Xina i de Rússia va modificar l'equilibri

7. Vegeu V-Dem Institute, op. cit.

8. Per a més detall, vegeu Özkırmlı (2023), capítol 1.

9. Vegeu Levitsky i Way (2010).

de poder mundial i va crear un espai segur per als que volien qüestionar les normes internacionals liberals. Al mateix temps, el poder d'atracció del qual gaudia Occident es va començar a esvaïr com a conseqüència de les funestes guerres que van liderar els Estats Units a l'Iraq i l'Afganistan, els problemes interns de la UE, la crisi econòmica de 2008 i l'auge de l'il·liberalisme a les democràcies consolidades. Tant la UE com els Estats Units van perdre interès a promoure la democràcia en l'àmbit mundial, un fet que va comportar la disminució del cost extern de la repressió autoritària. A tot això es va afegir el sorgiment d'una nova forma d'autoritarisme a països on fins aleshores la democràcia havia arrelat, com Hongria, Filipines, Veneçuela i Turquia. Segons ens expliquen Levitsky i Way, remoure l'equilibri de poder establert en aquests països exigia una «habilitat més gran, estratègies més sofisticades i una mobilització popular molt més àmplia que en països com ara Benín, Madagascar o Moldàvia». Per això, els aspirants a autòcrates havien d'obtenir majories electorals indiscutibles, cosa que sovint «s'aconsegueix mitjançant estratègies populistes o etnonacionalistes polaritzadores»¹⁰.

10. Vegeu Levitsky i Way (2020).

Avui assistim sobretot a un retrocés del liberalisme, no pas al seu final, ja que, per molt imperfectes que siguin la democràcia procedimental i les eleccions, continuen sent per a molts l'únic marc referencial

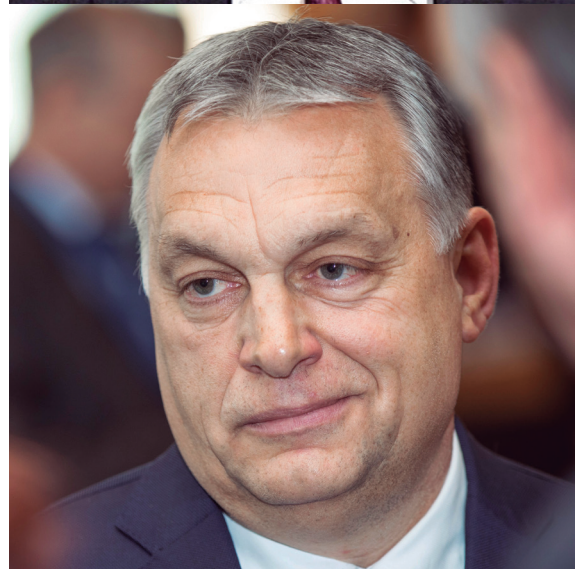
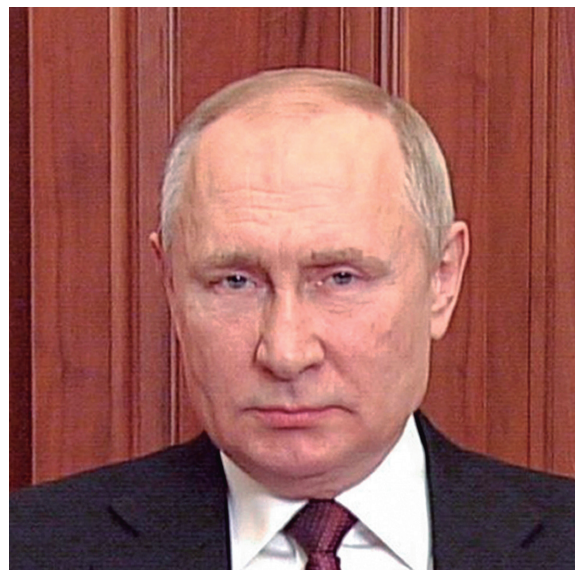
Tot i això, el panorama descrit per Levitsky i Way, encara que encertat en termes generals, és incomplet i pot resultar una mica enganyós, ja que segons les seves tesis semblaria que la reculada del liberalisme es deuria únicament a la transformació de la dinàmica internacional i a un càlcul de costos i beneficis. Això no explica, tanmateix, per què la polarització populista i etnonacionalista ha esdevingut l'estratègia predilecta dels autòcrates i dels que aspiren a ser-ho, ni el perquè del seu èxit i, cosa que és igualment important, per què no han sorgit forces compensatòries al sí de l'esquerra liberal o progressista.

La meua resposta a aquesta qüestió és senzilla, encara que, a primera vista, pot resultar controvertida: la reculada del liberalisme

afecta tant la dreta com l'esquerra; és a dir, reaccionaris i progressistes tenen molt més en comú del que estan disposats a reconèixer. I el concepte clau aquí és «política identitària». Tant el populisme com l'etnonacionalisme són formes de política identitària, de la mateixa manera que l'identitarisme radical és la imatge invertida del populisme. La idea del consens postliberal al qual apel·len algunes veus i que queda recollida en la proclama de ser «d'esquerres en economia i de dretes en la cultura», del moviment Blue Labour al Regne Unit, no és més que una versió un xic atenuada del projecte hegemònic occidental que Levitsky i Way consideraven desfasat, especialment en referència a les qüestions de cultura, immigració i seguretat. Això s'explica, en part, per la proliferació dels discursos extremistes en boca dels partits de centredreta i centreesquerra, amb vista a aconseguir un èxit electoral més gran, però també per unes forces progressistes que no renuncien a adoptar les mateixes tàctiques i estratègies il·liberals dels seus oponents quan es tracta, per exemple, de reprimir la dissidència interna. A conseqüència d'aquest gir copernicà cap a la dreta, el centre polític és buit i la política es veu reduïda a un joc de suma zero, amb dos jugadors cada cop més irreconciliables, encara que en essència semblants, una mena de versió actualitzada de la rivalitat entre els germans Ròmul i Rem.

Subratllar la creixent convergència entre populisme i identitarisme no vol dir que l'esquerra sigui equiparable a la dreta, ni que el dogmatisme identitàri suposi una amenaça més gran per a la democràcia liberal que el conservadorisme reaccionari. Ni de bon tros. La política està clarament dominada per la dreta, no només pel seu èxit electoral o per la seva participació en coalicions governants, sinó —i això és el més important— perquè marca l'agenda política. I també la dreta domina l'economia (el sistema financer mundial i gran part de la riquesa que produeix), mentre que l'esquerra reclama per a sí l'àmbit cultural, encara que, fins i tot aquí, el seu feu va disminuint ràpidament.

En gran mesura expulsada dels nuclis de poder polític i econòmic, l'esquerra es veu cada cop més confinada a una guerra de trinxeres a l'esfera cultural, sobretot als campus universitaris i als mitjans de comunicació, portant la política al ciberespai i als carrers, imitant la mentalitat del «nosaltres contra ells» de la dreta, i contrarestant la violència estatal i les desigualtats estructurals amb moviments de protesta *ad hoc*, activisme de teclat i vigilància del llenguatge.

Guerra de catecismes

Resulta sorprenent en aquest context que, més enllà de l'animat debat acadèmic i polític sobre el populisme de dretes i altres formes de política reaccionària, hi hagi molt poques crítiques a l'identitarisme radical des de dins de la mateixa esquerra actual, en comparació, per exemple, amb la dècada dels noranta, en què sí que hi havia un debat rigorós i alhora empàtic entre els defensors de la política simbòlica i l'esquerra marxista més materialista. En lloc d'aquest debat, avui assistim a una allau de discursos de dretes, alguns polèmics i obertament partidistes, altres amb una pretesa aura d'objectivitat amb el suposat objectiu de protegir la «diversitat de punts de vista» al «mercat de les idees», analogia que va utilitzar per primera vegada el jutge Oliver Wendell Holmes Jr., en la seva opinió dissident en el cas Abrams contra els Estats Units (1919). Aquests discursos reiteren a grans trets els arguments populistes i emfasitzen la suposada bretxa cada vegada més gran entre el «poble» i les «elits» distants, utilitzant etiquetes molt esteses, entre els arrelats a un lloc determinat (*somewheres*) i els de qualsevol banda (*anywheres*), els de l'última fila i els de la primera fila, etiquetes que visibilitzen les «legítimes queixes» dels que queden enrere en un món de canvis ràpids, de diversitat creixent i de pèrdua de preuats valors tradicionals i identitats nacionals¹¹. Alguns afegeixen una dimensió ètnica a la història i subratllen la necessitat de parlar de blanquitud, en reclamar una nova política que torni a les majories blanques l'esperança en el futur¹². El denominador comú d'aquests discursos és un menyspreu visceral cap a l'esquerra, a qui responsabilitzen de la reculada del liberalisme. Hi responen amb diferents variants del catecisme de «fe, família i bandera», que reflecteix invariablement els valors conservadors de la majoria blanca. Les dones solen figurar com a actrius secundàries en aquesta posada en escena, invocada principalment contra els «altres», estrangers, en particular els immigrants musulmans o els capdavanters progressistes de la justícia social, i la majoria de les vegades acaben blanquejant o amplificant el missatge dels populistes de dretes i els moviments d'extrema dreta.

Aquí rau, doncs, el repte per als que volen frenar aquesta tendència creixent cap a l'autoritarisme. L'il·liberalisme no és un virus de la dreta que causa estralls en una democràcia, altrament sana. És una malaltia sistèmica que afecta totes les

11. Vegeu Goodhart (2017); Eatwell i Goodwin (2018); i Arnade (2019).

12. Vegeu Kaufmann (2018).

franges de la societat, inclosos els progressistes, que sovint elaboren la seva pròpia versió canònica dels fets que després intenten imposar als dissidents, seguint la lògica de *noblesse oblige*. Per fer-hi front, les forces democràtiques han d'enfrontar-se primer a la seva pròpia complicitat en el retrocés del liberalisme, i oferir una nova visió que trenqui el cicle d'indignació i polarització que paralitza avui les institucions democràtiques, oferint una agenda social i econòmica progressista que inclogui tots els que es veuen afectats negativament pel neoliberalisme imperant. Però això només ho podrem aconseguir si posem el centre d'atenció en allò que compartim i no pas en allò que ens separa, és a dir, si ens centrem en la nostra condició comuna com a éssers humans¹³.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- Arnade, Chris. *Dignity: Seeking Respect in Back Row America*. Nova York: Sentinel, 2019.
- Eatwell, Roger i Goodwin, Matthew. *National Populism: The Revolt Against Liberal Democracy*. Londres: Penguin, 2018.
- Freedom House. «Freedom in the World 2022: The Global Expansion of Authoritarian Rule». *Freedom House* (febrer de 2022) (en línia) https://freedomhouse.org/sites/default/files/2022-02/FIW_2022_PDF_Booklet_Digital_Final_Web.pdf.
- Goodhart, David. *The Road to Somewhere: The Populist Revolt and the Future of Politics*. Londres: Hurst & Co., 2017.
- Kaufmann, Eric. *Whiteshift: Populism, Immigration and the Future of White Majorities*. Londres: Allen Lane, 2018.
- Levitsky, Steven i Way, Lucan A. *Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes After the Cold War*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
- Levitsky, Steven i Way, Lucan A. «The New Competitive Authoritarianism». *Journal of Democracy* 31, núm. 1 (gener 2020), p. 51-65.
- Özkırımlı, Umut. *Cancelled: The Left Way Back From Woke*. Cambridge: Polity, 2023.
- The Economist. «Democracy Index 2022: Frontline Democracy and the Battle for Ukraine». *The Economist* (2023) (en línia) <https://www.eiu.com/n/campaigns/democracy-index-2022/>.
- V-Dem Institute. «Democracy Report 2022: Autocratization Changing Nature?». *V-Dem Institute* (2022) (en línia) https://v-dem.net/media/publications/dr_2022.pdf.

13. Vegeu Özkırımlı (2023), *op. cit.*, capítol 5